

بررسی جامعه‌شناختی نقش اماکن مذهبی بر اعتقادات مردم شهر تهران

www.ketab.ir

کتابخانه عمومی
عضویت علمی دانشگاه پیام نور

Sinanegar publishing

انتشارات
سینا

۱۳۹۷

www.kelab.ir

سرشناسه	عامری، مهدی، ۱۳۵۳-
عنوان و نام پدیدآور	مجله بررسی جامعه‌شناختی نقش اماکن مذهبی بر اعتقادات مردم شهر تهران / مهدی عامری؛ ویراستار صدیقه سلیمانی.
مشخصات نشر	تهران: سینانگار، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	۲۶۸ص.
شابک	۹۷۸-۹۶۴-۷۴۲۴-۴۵-۵
وضعیت فهرست‌نویسی	فیپا
یادداشت	کتابنامه: ص. ۲۲۳.
موضوع	جامعه‌شناسی اسلامی
موضوع	Religion and sociology
موضوع	زیارتگاه‌های اسلامی
موضوع	Islamic shrines
شناسه افزوده	سلیمانی، صدیقه، ۱۳۵۲-، ویراستار
رده‌بندی کنگره	۱۳۹۷ ب۴ع/۶۰ BL۶۰
رده‌بندی دیویی	۳۰۶/۶
شماره کتابشناسی ملی	۵۱۹۹۰۲۰

سینا

بررسی جامعه‌شناختی نقش اماکن مذهبی
بر اعتقادات مردم شهر تهران

مؤلف: دکتر مهدی عامری

(عضو هیئت علمی دانشگاه پیام نور)

ویراستار: دکتر صدیقه سلیمانی

(عضو هیئت علمی دانشگاه پیام نور)

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

چاپ اول ۱۳۹۹

چاپ: سینانگار

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۷۴۲۴-۴۵-۵

تهران، اتوبان شهید بابایی، شهرک شهید بهشتی، نیلوفر ۴۴، واحد ۹۲

تلفن: ۷۷۱۱۶۸۱۳

فهرست

مقدمه	۹
فصل اول. دین و تعریف جامعه‌شناسان از دین	۱۷
فصل دوم. دین مدنی - نظریه‌های جامعه‌شناسی	۱۰۵
فصل سوم. دین اسلام؛ رابطه دین و انسان؛ دینداری و الگوی سنجش آن	۱۴۳
فصل چهارم. تعامل و ارتباط دین و مکان‌های مقدس	۱۵۷
فصل پنجم. امامزاده و تبلیغ مذهبی	۲۲۱
کتابنامه	۲۲۳

مقدمه

مذهب و جامعه مذهبی یکی از مهم‌ترین سازوکارها و قوی‌ترین اهرم‌های جامعه‌پذیری در جامعه ایران است. چه، از یک‌سو دین برای بسیاری از تفرقه جامعه مهم و حیاتی تلقی می‌شود و بسیاری از ابعاد زندگی آنان را تحت‌الشعاع قرار می‌دهد و از سوی دیگر، دارای ابزارهای ارتباطی متعدد سنتی و مدرن مانند منبرها، مساجد، برنامه‌های تلویزیونی و تارنماهای اینترنتی، است که می‌تواند نقش مؤثری در شکل‌دهی افکار عمومی ایفا کند. از نظر سلامت روحی و روانی جامعه، دین و سلامت از دیدار قرابت‌ها و پیوندهایی با یکدیگر داشته‌اند. از این‌رو دین می‌تواند نقش مهمی در روانی کردن هنجارها و ارزش‌های سلامت ضعیف‌فراوندهای ارتباطی خود با افراد جامعه داشته باشد. دین نهاد بزرگی است که عناصر و مؤلفه‌های گوناگونی دارد. هریک از این مؤلفه‌ها می‌توانند تأثیر جداگانه‌ای بر جامعه داشته باشند. از میان تمام ابزارهای مرتبط با دین، نقش رهبران و مبلغان دینی به‌عنوان مراجع فکری بخش بزرگی از جامعه و امامزاده‌ها به‌عنوان مکانی برای ابراز و تبلیغ دین، جایگاه منحصربه‌فردی برای اعمال تغییرات در جامعه دارند. یکی از مباحث مهم در جامعه‌شناسی دین نقش باورهای دینی در تحولات اجتماعی بخصوص نقش آن در فرایند عقلانی‌شدن جامعه است؛ چراکه جامعه‌شناسی دین به‌عنوان یکی از رهیافت‌های دین‌پژوهی در پی شناخت ماهیت پدیده‌های دینی از نگاه جامعه‌شناسانه بوده و به نقش دین در جامعه می‌پردازد. جامعه‌شناسی دین که از قرن نوزدهم به این‌سو پیشرفت قابل توجهی داشته است، تحت تأثیر سه نظریه‌پرداز غربی یعنی کارل مارکس، امیل دورکیم و ماکس وبر بوده است. برخلاف مارکس و دورکیم، ماکس وبر (۱۸۶۴-۱۹۲۰)

مطالعه وسیعی درباره ادیان جهان داشت. او به بررسی‌های مفصلی درباره ادیان جهان، از جمله آیین‌های هندو، بودا، تائو، یهود، و مسیحیت پرداخت، نیز مطالعات ناقصی در مورد اسلام انجام داد که نتوانست آن را تکمیل کرده و به پایان برساند. با بررسی چندجانبه جوامع مشاهده می‌شود که در بیشتر جوامع، حتی جوامع صنعتی، حضور مؤثر و فعالی دارد. هرچند این حضور ممکن است با آنچه در گذشته بود، تفاوت داشته باشد و به شکل‌های جدید و گوناگون مطرح باشد؛ اما در هر حال نمی‌توان حضور آن را انکار کرد و نادیده گرفت. علیرغم پیش‌بینی‌های قاطعانه برخی از بزرگ‌ترین نظریه‌پردازان و فیلسوفان اجتماعی اروپایی قرن نوزدهم، مذهب نمرده است. مذهب به دنبال عصر روشنگری و پیشرفت علوم، افول نکرده است. مدرنیته نوعی شک‌گرایی عمومی و گسترده را در دامن نه‌برورده است. به استثنای چندکشور در اروپای غربی که البته نمونه‌هایی قابل اعتنا و چشمگیرند، اکثر کشورهای جهان عملاً از شور و اشتیاق مذهبی در غلیان هستند. این مطلب درباره جامعه ایران، جامعه‌ای که دین در آن حضور بسیار گسترده‌ای دارد، اهمیتش دوچندان می‌شود. در انقلاب اسلامی نیز دین، حضوری پررنگ دارد و نظریه عدم جدایی دین از سیاست به‌عنوان امری محوری در شکل‌گیری نهادهای جامعه ایران بعد از انقلاب خودنمایی کرد.

تحلیل دین در ایران براساس مناسک دین

مسلمان کسی است که به یگانگی خداوند و پیامبری حضرت محمد (ص) شهادت دهد. شهادت دادن، اولین مناسکی است که مسلمان را از غیر مسلمان مشخص می‌کند. فرد غیر مسلمانی که می‌خواهد مسلمان شود، باید در حضور یک روحانی این شهادت را ادا کند. در گوش فرزندی که متولد می‌شود (از پدر و مادر مسلمان) نیز این شهادت ادا می‌شود. همچنین از نظر مسلمانان، غیر از اهل کتاب، کافر و نجس هستند. درواقع می‌توان گفت شهادت‌گفتن، مراسم یا مناسکی است که فرد نجس را پاک می‌کند. بنابراین این مراسم ساده، ادعای بزرگی درباره جهان و زندگی انسانی دارد. آن‌دعا این است که جهان، خداوند

یکتایی دارد که انسان را آفریده است و انسان‌ها برای آنکه پاک شوند، باید به یکتایی خداوند و وجود او گواهی دهند. علاوه بر این، ادعای دیگری نیز دارد اینکه خداوند پیامبری را برای راهنمایی انسان‌ها آفریده است و فرد برای پاک شدن باید به پیامبری او نیز گواهی دهد. بنابر اعتقاد شیعیان، پیامبر خدا دارای ولی و جانشین بوده است که آنها باید به ولایت او نیز گواهی دهند. این مناسک که تجربه بسیار ساده‌ای است مرز بین سعادت و بدبختی نیز هست. فرد با انجام این تجربه مؤمن می‌شود و کسی که ای مراسم ساده را انجام نداده است، کافر و نجس است. این مراسم به مسلمانان می‌گوید که باید به سبک مسلمانی زندگی کنند چون جهان این گونه است. چون خداوند هست و هر فرد می‌تواند با انجام این مراسم مسلمان شود و مسلمانی نیز می‌تواند هر فرد را مطهر کند. زیرا جهان این گونه است و این ساختار خاص را دارد. این تجربه، تولیدکننده ایمان است. درواقع خود اشهد گفتن به معنای ایمان آوردن و مؤمن شدن است. مسلمان بعد از ایمان آوردن در طول زندگی خود مناسکی را اجرا می‌کند که این ایمان را تقویت می‌کند. هر مسلمان موظف است در طول روز پنج بار نماز بخواند. مسلمان با انجام مناسک نماز درواقع هر روز چندین بار بر ایمان خود تأکید می‌ورزد و هر روز در دفعات متعدد می‌گوید چون جهان این گونه است، من این گونه رفتار می‌کنم. چون جهان خدای واحد دارد، من خدا را عبادت می‌کنم. من در مقابل او تعظیم می‌کنم و از آنجایی که هر مسلمان پنج بار در روز مناسک را انجام می‌دهد، در برابر شک و تردید مقاوم می‌شود و تأثیرپذیری شک و تردید در او کاهش می‌یابد. به همین دلیل مؤمن توان فوق‌العاده‌ای پیدا می‌کند که می‌تواند در برابر سختی‌های زندگی، شکست‌ها و ناکامی‌ها مقاومت کند و تحت تأثیر قرار نگیرد. زیرا ساختار جهان به گونه‌ای است که تمام سختی‌ها، شکست‌ها و ناکامی‌ها معنای منفی خود را از دست می‌دهد. آنچه برای او مهم است انجام تکالیفی است که ساختار جهان از وی می‌طلبد. جهان دارای نظم معناداری است که در آن هر چیزی و هر رخدادی هدفی دارد. هیچ امر بی‌معنایی وجود ندارد. درواقع

شکست‌ها به نوعی امتحان خداوند هستند. امتحانی برای آزمودن ایمان او. و نمازهای پنج‌گانه ایمان او را هرروز تقویت می‌کنند و ایمان نیز باعث می‌شود که او در زندگی به‌شیوه‌ای خاص رفتار کند. سبک زندگی خاصی داشته باشد. همواره به یاد خدا باشد. امر به معروف و نهی از منکر کند. به محرومان کمک کند و نسبت به دیگران فخر بفروشد.

علاوه بر نماز، مناسک ویژه دیگری نیز وجود دارد. روزه‌گرفتن در ماه رمضان ازجمله این مناسک است. مسلمانان در روزهای ماه رمضان از کارهایی که روزه را باطل می‌کند، پرهیز می‌کنند. روزه‌گرفتن به معنای آن است که مسلمان برای تزکیه نفس و نزدیکی به خداوند و تقویت ایمان از لذت‌های دنیوی دست می‌شوید. علاوه بر این، روزه‌گرفتن باعث می‌شود که مسلمانان همواره دستگیری از این افراد را مد نظر داشته باشند. رمضان فضای معنوی در اجتماع مسلمانان ایجاد می‌کند و به آنان القاء می‌دهد که زندگی معنادار است و به زندگی انسان جهت می‌دهد. همه اینها را به این دلیل انجام می‌دهد که ساختار جهان چنین ایجاب می‌کند.

یکی دیگر از مناسک شیعیان مراسم عاشورا و تاسوعا است. شیعیان در دهه اول محرم به یاد امام حسین و یارانش مراسم ویژه‌ای را در مساجد و حسینیه‌ها برگزار می‌کنند. این مراسم در روزهای نهم و دهم (تاسوعا و عاشورا) محرم به اوج خود می‌رسد. شیعیان در این روزها عزاداری می‌کنند. این نوع مراسم‌های آیینی، علاوه بر تأکید بر وجود خداوند، پیامبر، امام و ولی پیامبر بر این نکته تأکید دارد که در برابر حکومت ناحق باید مقاومت کرد. علاوه بر این، انجام وظیفه و تکلیف شرعی مسلمان است. و برقراری اخلاق در جامعه که شکست‌های این دنیایی اهمیت چندانی ندارد. آنچه مهم است گام برداشتن در راه حق و عدالت است. بی‌اعتنایی و ناچیزناشمردن این دنیا از دیگر نتایج انجام این مراسم است. مسلمان باید به راحتی و در راه اهداف عالی‌تر از این دنیا بگذرد. این دنیا محل گذر است و زندگی ابدی و جاوید در جاهنی دیگر در انتظار مسلمانان

است. بنابراین شکست‌ها و سختی‌های این جهان در جهان دیگر جبران می‌شود. چون جهان ساختار خاصی دارد، یعنی جهان آفریننده‌ای دارد که جهان را به شکل خاصی آفریده است که از یک جهان گذرا و یک جهان ابدی تشکیل شده است، مسلمان باید به شیوه‌ای خاص و ویژه زندگی کند. امام حسین نماد این نوع زندگی کردن است. مسلمانان هر سال با گرامی‌داشت یاد او سعی می‌کنند تا از مکتب او درس بگیرند و شیوه زندگی خود را با امام حسین تنظیم کنند. درواقع این مراسم هر ساله نه تنها درس گرفتن برای راه و روش زندگی است؛ بلکه تقویت کننده ایمان نیز هست، یعنی از یک طرف ایمان به خداوند و نبوت پیامبر و امامت امامان باعث شرکت در مناسک خاصی می‌شود و این مناسک نیز باعث تقویت ایمان می‌شوند. (رک، امامی، ۱۳۹۱: ۱۵-۱۷)

پژوهش حاضر منجر به تأثیر دوحرم امامزاده صالح تجریش و حرم شاه-عبدالعظیم حسنی شهر ری بر نوع تفکر و زندگی مردم است. این پژوهش، سویه-های مختلفی دارد. اولین رویکرد آن، ارتباط دین و نظریه‌هایی است که جامعه-شناسان درباره آن اظهار نظر کرده، از نوع تفکر خود دفاع کرده‌اند. هریک از جامعه‌شناسان شاخص جهان، در دفاع یا عدم دفاع از مکان‌های مقدس و اینکه چنین مکان‌هایی امکان فعالیت و عرضه تعالیم دینی را دارند یا ندارند، گاه بحث‌های فرساینده‌ای نیز داشته‌اند. به این سبب فصل اول را در تعریف دین و جامعه‌شناسی دین اختصاص دادیم.

در نگرش دیگر، موضوع پژوهش به مبحث «دین مدنی» تعلق دارد. درباره اصطلاح «دین مدنی»، از نظریات جامعه‌شناسان معاصر بهره بردیم و رویکرد آنان به دین را از این نوع نگاه کندوکاو کرده‌ایم.

پس از جمع‌بندی نظریات جامعه‌شناسی دینی جهان معاصر، کاوش درباره دین اسلام و موضوع انسان، اخلاق و نیاز روحی انسان به دین ضروری می‌نمود که فصل سوم را به آن اختصاص دادیم. در تمام ادیان و آیین‌های جهان، دین، دومقوله مهم «مکان مقدس» و «تبلیغ» را همراه خود دارد. در دوفصل جداگانه به

ارتباط دین و مکان مقدس و ارتباط دین و مبلغان دینی پرداخته‌ایم. البته هنگام بحث در هریک از این فصل‌ها، پژوهش‌ها، مصاحبه‌ها و موارد دیگر پژوهشی در دل فصل مناسب گنجانده‌ایم.

روش تحقیق

در این پژوهش برای بررسی میزان تأثیرگذاری حرم شاه‌عبدالعظیم حسنی و امامزاده صالح بر زندگی و سلامت روحی یا جسمی مردم، از روش «کیفی» و تلفیقی از روش «کمی» استفاده شده است.

روش کیفی: در این مورد برای بررسی نگرش زائران به موضوع دین و و مبلغان مذهبی امامزاده، از دوروش کیفی «پدیدارشناسی» (با هدف توصیف) و روش «نظریه‌پردازی داده‌نگر» (با هدف تبیین) به کار گرفته شد. جمعیت تحقیق، زائران شیعه‌مذهب ایرانی و مسکنان اطراف دوامامزاده بودند که با روش نمونه-بررداری نظری و با معیار اشباع نظری انتخاب شدند. برای انتخاب پاسخ‌گویان، دومعیار «داشتن مذهب شیعه» و «انتخاب کردن دوامامزاده برای زیارت» در نظر گرفته شد. توصیف اطلاعات از طریق تکنیک کدگذاری، تحلیل محتوایی کیفی و ارائه گزاره‌های توصیفی انجام شد. تحلیل داده‌های تبیینی براساس کدگذاری نظری، شامل سه مرحله کدگذاری: باز، محوری و گزینشی صورت گرفت. سپس الگوی پارادایمی یافته‌ها شامل وضعیت علی، پدیده، زمینه، وضعیت مداخله‌گر، راهبردهای کنش و پیامد ترسیم شد. روایی یافته‌ها با روش تطبیق به‌وسیله مصاحبه‌شوندگان و استادان داور مورد تأیید قرار گرفت. پرسش مورد نظر در این قسمت به ترتیب زیر است:

- از نظر معرفتی مبلغان دینی تا چه اندازه به دلالت‌های دین برای سلامت آگاه هستند و اینها را برای زائران تشریح می‌کنند؟ تا چه حد متون دینی مربوط را می‌شناسند؟ این مسئله تا چه حد برای آنان اهمیت دارد؟ از نظر آنها کدام یک از ابعاد سلامت روانی و حتی جسمی مردم، بیشتر می‌تواند با موضوع وجود امامزاده ارتباط داشته باشد؟